

ZPROBLEMATIZOVANÁ LITERATURA

Jan Grossman

Politické předěly, jak víme, nebývají v dějinách vždy shodné s předěly kulturními. Jako prvá světová válka nevytvořila všude umění v podstatě nové, nýbrž často jen urychlila jeho vývoj, tak i tato druhá válka oživila mnoho problémů, které byly už před ní, a dala předpoklady k novým závěrům. Hranice, kterou tato válka v dějinách vyznačila, je arci hlubší a dalekosáhlejší, je to hranice, která nám opravdu dává, jak se zdá, právo mluvit o přelomu dvou dob.

Čím jasnější a reálnější je však naše politická a hospodářská cesta, čím jednotnější a jednodušší je nebo bude náš vývoj k socialismu, tím diferencovanější, jak pravil kdesi Jaroslav Morák, budou otázky kladené před umění, literaturu a novou kulturu v nejširším smyslu slova, tím složitější a jemnější bude moci být všechno úsilí o formulaci jejich základů a jejího smyslu. Neboť v tomto období výstavby a plánování, v tomto období stále více pronikajícího úsilí po zvědečtění života se i v oblasti umění víc a více mluví a bude mluvit *o úkolech a o potřebě*. Tyto stále znovu kladené otázky a postuláty nelze však trvale zodpovídat schematicky. A tu se znovu narazí na potřebu přesnější formulace problematiky a jejího prodiskutování.

Zdá se, že k tomuto stadiu volnější a volné diskuse o kulturní problematice a větší diferenciaci a rozrůznění úkolů dospívá v rámci svého kulturního materiálu i Sovětský svaz, kde v setrvačnosti prudkého revolučního kvasu nebylo pro tyto problémy dosud sdostatek místa; byly řešeny jen rámcově, v nejhrubším obrysu, neboť byly chtě nechtě podřízeny zcela potřebě revoluční taktiky a jejímu příkazu maximální koncentrace všech sil, která nedovolovala přistoupit k speciálnějším řešením. Toto stadium my jsme neprožili. A je-li u nás přesto dán jasný základ k stále silnějšímu a pevnějšímu úsilí socializačnímu, stalo se tak infiltrací politické ideje, která toto úsilí řídí, nikoliv jejím přímým revolučním střetnutím se silami opozice. Neměli jsme prostě revoluci, a proto jsme nebyli nuceni a nejsme nuceni omezovat své otázky a zjednodušovat nebo aspoň na čas omezovat problematiku, která nás znepokojila a znepokojuje. Je to v tomto okamžiku v našem kulturním vývoji skutečnost, s kterou musíme počítat a která nás zavazuje k usilovnému vyhraňování a vyjasňování této problematiky, k neustálému pokusu o orientaci ve všech hodnotách. Situace je dramatická v každém směru. Tendence se střetávají, prostupují a zápasí o dominanci a je třeba vidět jasně i jejich nejasnost. Je třeba

orientovat se a rozpoznávat, kde běží o ideologii, kde o oprávněný, či abstraktní postulát, kde o politickou potřebu a kde o duchovní skutečnost.

Hledíme-li na svět nové literatury, který se dnes formuje, vidíme, že je prozatím stále nejsilnější a nejaktuálnější alespoň u nás, v oblasti lyriky. A přes všechnu nevyhraněnost jejího nejmladšího proudu, přes její nedostatek dramatickosti, vnitřního vzruchu a myšlenkové vypjatosti není nesnadné rozpoznat, že základy, které se tu tvoří, mají, třeba dosud nevědomě, význam širší a hlubší než význam programově generační nebo skupinový. V rovině, na které se výboj odehrává, se nová poezie neustále bude musit vymezovat nejen do budoucnosti, ale bude se musit vyrovnávat stále víc a více s mnohými ze svých předchůdců a bude musit svádět s jejich odkazem tvrdý zápas nebo v nich nacházet spojence. Nebude je však moci přejít bez vlastního prožitku, nebude moci k nim zůstat lhotejná a neúčastná. Zde leží, tuším, prvý prubírský kámen její vyhraněnosti.

Zrodný moment současné literatury a poezie vůbec můžeme dosud hledat tam, kde vzniká v minulém století symbolismus. Přesněji v okruhu té generace, která jej vědomě pojímá jako nový básnický způsob a která objevuje své praotce a inspirátory v zářícím souhvězdí Rimbauda a Verlaina na jedné a Mallarméa na druhé straně. V tomto období, jehož jedním převratem je, jak praví Thibaudet, sama myšlenka na převrat, to jest vědomé proklamování literárních revolucí, v tomto období symbolistním vznikají dva od sebe odlišené básnické proudy, které postupem doby budou nabývat většího a hlubšího významu. Tento nový dualismus má ovšem kořeny zapuštěny hlouběji než v pouhém literárním programu a doktríně a nejvýraznější jeho nositelé stojí také mimo oficiální avantgardu.

Je tu především Paul Valéry, který je hlavním a nejčistším reprezentantem toho, co nazýváme symbolismem. Básnický je dědicem Mallarméovy žízně po absolutnu. Ale více než v Mallarméovi je v něm patrný noetický základ a sama podstata myšlení, která tuto poezii nese. Touto podstatou je bezpochyby filozofický idealismus, a to nejzazší jeho vrchol, v kterém v tomto okamžiku vyústila klasická tradice evropského a francouzského ducha. Je to v pravém slova smyslu *klasický idealismus*, idealismus zabsolutněný, jeho naprosté dotvoření a dokonání, poslední vývojový bod, v kterém zachovává sám sebe. Nekonečné sebezrcadlení, absolutní odtažitost a pojetí existence jako chyby a omylu, v „ryzosti nebytí“, to vše, co tvoří dominantu Valéryho díla, je nejtypičtějším znakem tohoto idealismu a současně posledním vypětím jeho sebezáchovy, „krizí“ jeho „ducha“. Je to tedy stále onen idealismus romantických kořenů, idealismus, který smysl a významové jádro všech jevů a celé existence klade mimo ni, *mimo sebe*, a soustřeďuje je do oblasti čirého transcendentna.

Tento názor v literatuře není ovšem jenom ideovou rovinou tohoto básnictví, nýbrž stává se samotným organizačním prvkem básnického tvaru, stává se principem celého uměleckého nazírání a strukturálním znakem básnického díla. Proměňuje se přímo v básnickou metodiku. A touto metodikou je právě symbolismus v nejvlastnějším smyslu slova. Neboť symbolismus není ničím jiným než vlastním výrazovým znakem antimaterialistického idealismu a celé jeho odtazitosti. Básnictví, organizované tímto symbolickým principem, je básnictví, jehož celá významová výstavba neustále odkazuje mimo sebe, mimo svou vlastní oblast. Žádný jeho význam tu nefunguje sám pro sebe, ale především jako konstruovaný „symbol“ hodnot, které jsou mu pojmově nadřaděny a na které poukazuje. Ideologicky tu znovu a zpětně vzniká romantické pojetí básníka jako věštce, kněze a proroka, umění se stává stále víc a více náboženským obřadem, který posunuje své těžiště mimo sebe – stejně jako filozofie posunuje své těžiště mimo konkrétní jsoouco.

Tento symbolismus je tedy prvním proudem v literatuře tohoto období. Přímo vedle něho a paralelně s ním probíhá proud druhý, který je přímým jeho protikladem. Jestliže první proud nachází mezi slavným souhvězdím „rozkolníků“ svého předchůdce v Mallarméovi, stojí v čele tohoto tažení jméno Rimbaudovo. Tu vzniká literatura, která přímo popírá idealistický ideál symbolistní harmonie a metafyzičnosti ve znamení bezprostředního příklonu k životu, k jeho nevypočitatelnosti a dynamice. Je to umění, které proti formě a konstrukci staví život a prostoupení jeho šíří a intenzitou, umění, kterému Rimbaud dává do vínku své vizionářské proroctví „Budoucnost bude materialistická“. Je to umění v nejširším smyslu slova existenciální, pokládající svůj základ právě na ono místo, které idealismus nejsilněji popírá a od kterého se nejvíce abstrahuje. Sem patří především Apollinaire a jeho diskontinuitní poezie, která v Pásmu neklade už žádné zábrany své potřebě proniknout mnohostí a pluralitou dění. Sem patří unanimumus a futurismus, který první manifestálně proklamuje svou hmotnost, svou existenciálnost a vytváří pro ni zcela adekvátní výrazovou formu. A odtud vede přímo cesta k dadaismu a jeho revizi v tažení surrealistickém.

Ale nechceme a nebudeme zde systematicky vypočítávat jednotlivé fáze těchto dvou směrů a studovat jejich speciální znaky. Toto rozdělení literatury na dva základní proudy nám má jenom ukázat polohu krajních protikladů, mezi nimiž se odehrává vývoj moderního básnictví. Zde leží základ problematiky a jádro toho, čemu se říká krize. Neboť dualismus těchto dvou proudů pokračuje hlouběji do dvacátého století, a je v podstatě aktuální i dnes. Po první světové válce je existenciální umění stále

silnější a stává se duchovním profilem celého tohoto období. Pod tlakem kritické situace společnosti poválečné dospívá stále vyššího stupně reality, neboť se stává přímým zobrazením úpadku měšťanského světa a hierarchie jeho hodnot. Ale není jenom pasivním zobrazením této krize; svou pozicí naprosto protiidealistickou se stává její přímou kritikou a protestem proti jejímu řádu. Aktualizuje se, stává se stále konkrétnější a reálnější. V tomto okamžiku to už není jen poezie apollinairovské šíře a intenzity, zde už je to existencialismus jiný, konkrétnější, s aktuálnějšími aspekty. Zde vzniká umění, které zachycuje depersonalizaci a deshumanizaci, umění stále silnější analýzy, umění odhalující všechnu skutečnou anarchii současného světa a relativitu hodnot, jež z ní rostou. Je to umění bojové, revolučně destruktivní, ženoucí rozpory do nejkrajnějších důsledků.

Prvý symbolický proud literatury, zatlačovaný stále do pozadí, se v tomto okamžiku jasně realizuje v literatuře ideologické. To je literatura, která se proti stále mocnějšímu přívalu existenciální analýzy a relativizace hodnot snaží znovu postavit kladné a reformní hodnoty. Jsou to ovšem v podstatě zrestaurované hodnoty idealistické, které dávno ztratily adekvátní vztah k této době. Jsou prostě vykonstruované, neaktuální a příliš všeobecné, než aby mohly hlouběji zasáhnout. Jsou umělé – ať už jsou to hodnoty náboženské, nacionálně tradiční, sociálně utopistické, humanistické nebo romanticky osobnostní. A jsou vývojově reakční, neboť zdržují dořešení problematiky. Tak se vyhranila – alespoň v nejhrubších obrysech – literární problematika mezi dvěma válkami. Ale není to vyhranění, jak ještě uvidíme, nijak jasné a jednoduché. Oba dva proudy se především spolu stýkají, střetávají se, prolínají a nejsou nikdy jasné. Jasnou zůstává jen převaha existenciálního proudu, který si podmaňuje symbolistní tendence a přetváří je. To vidíme na jedinečném příkladu R. M. Rilka, který dosud plně tkví v duchovém spiritualismu; tento spiritualismus je nicméně v Rilkově vývoji stále bližší podstatě existenciálního nazírání a vyústuje posléze v duchovní oslavu *bytí*. V české literatuře je dokladem toho prostupování obou směrů Josef Hora. Jeho poezie je nese na neustálou oscilaci mezi symbolismem Máchovských variací a vitalistickým nebo poetistickým existencialismem Stromu v květu, Deseti let a jiných knih. Jiným příkladem je typický valéryovec Josef Palivec, jehož Pečetní prsten je přes nesmírnou důslednost symbolismu typu Mladé Par-ky zaměřen ve své výslednici na podstatu lidského bytí.

Ale je tu ještě jiná komplikace. Sám tento existenciální proud literatury, jako ostatně každý směr, rostoucí ze stále znovu problematizovaných a relativizovaných hodnot, je dvojnásobný a jako celek se jeví nikoliv řešením, ale problémem, nikoliv odpovědí, ale otázkou. V dramatickém

vývoji společnosti se neustále mění základy, z kterých roste, ale mění se tím automaticky i cíl, ke kterému míří a kterého chce dosáhnout. Je možno hodnotit jej proto z několika aspektů a pokaždé s jiným výsledkem. A vždycky je to hodnocení, aspoň ze svého dílčího hlediska, částečně oprávněné. Klady a pozitivní výslednice kteréhokoliv umění budí sice na druhé straně hned záporny a hlediska negativní; to je princip dialektického vývoje. Avšak v této době, která je dobou prudkého a rychlého dění, narážejí tyto klady a záporny příliš bezprostředně na sebe. Tak vzniká ona palčivá dvojznačnost a chaotizace všech hodnot. Vidíme ji ve všem, co tvoří konkrétní základy tohoto umění. Tak depersonalizující literatura poválečného období patří na jedné straně bezpochyby k nejzávažnějším a nejsilnějším útokům na systém měšťáckého světa, na idealistickou povrchnost a lež jeho duchovních hodnot. Její diskontinuita, rozklad vědomí a rozleptání osobnosti je revolucí. Její biologický defétismus, hájící práva čistého lidství, je protestem proti šílenství a nesmyslnosti imperialistické války, je revolučním momentem, z kterého je možné východisko k vytvoření bojové linie mimo fronty buržoazní války – a to jsou v té době skutečně mezinárodní bojové fronty socialismu. Avšak toto *možné* východisko už tu není uskutečněno. Celé toto vášnivě nekonformní, destruktivní a odbojné umění není v okamžiku svého vzniku schopno vytvořit z *tohoto* chaosu (nikoliv vedle něho) základy pro nového, konkrétního člověka, jeho nové nazírání a myšlení. Zůstává a musí zůstat v této kladné, analytické fázi u všeobecného, abstraktního člověka. A tento abstraktní člověk je opět znakem kultury buržoazní. A stejně pouhé ulpění na negujícím defétismu vede při nástupu fronty proti fašismu ke kapitulantství.

Stejně dvojznačné je toto umění i z hlediska jeho noetického charakteru. Relativismus, analytičnost, skepse ke všem vírám a ideologiím, podvědomí, atomizace lidského vědomí, probuzení všech prvků, které byly potlačeny a korigovány – to vše vede toto umění k jakémusi novému *maximálnímu rozpětí* lidského vědomí. Toto rozpětí vědomí, v němž myšlení pojímá plně sebe samo ve své podstatě, vede na druhé straně opět k naprosté ztrátě aktivní tvořivosti lidského ducha, k potlačení jeho volní stránky. Útok na idealistickou hierarchii hodnot ústí v jakémsi zrovnočení všech hodnot, v jejich zrelativizování. A uprostřed zrelativizovaných hodnot je lidské myšlení zbaveno jakékoliv možnosti tvůrčího zaujetí, nutné tvůrčí jednostrannosti a vyústí opět k nestranné otažitosti, proti které vlastně bojuje. Existenciální nazírání, které boří idealistickou ideologii ve jméno života a jeho dynamiky, uvolňuje na druhé straně opět všechny iracionální síly a instinktivní protiintelektuální proudy, od nichž je jenom nepatrný krok k nejreakčnější podobě idealismu – k fašismu.

Skutečnost fašismu sama byla velmi názornou ukázkou dvojznačnosti tohoto celého literárního proudu a nebylo by radno, aby se na ni zapomínalo a aby byl fašismus jen strašákem v politických úvodnicích a proslověch. Neboť co jiného než dvojznačnost znamená ten děsivý fakt, že na kulturní tendence, které se rodily ve znamení protestu a odporu proti reakční společnosti kapitalistické, že na tytéž kulturní tendence mohl navázat fašismus, poslední kapitalistické šilenství, chtějící zabránit vývoji socializačnímu? Co jiného může znamenat fakt, že využil všech iracionálních a pudových momentů tohoto destruktivismu k vybudování nové nestvůrné ideologie?

A tu se nám objevuje podstata tohoto kulturního proudu ve své úplnosti. Její téměř protikladná dvojznačnost ukazuje nadmíru jasně, že nebyla ničím více, ale také ničím méně než *otevřením problematiky* této dramatické doby na předělu, že byla nejkrajnějším vypětím a obnažením všech protikladů, které v ní zápasily a zápasí, že byla analýzou a odhalením všech sil, které ji tvořily a tvoří. Že však nebyla žádnou dosud hotovou systematizací hodnot, že nedospěla k pevnému a organizovanému pořádku svého ideového obsahu.

Byla a je to dosud problematika, která nebyla dořešena, nebo, lépe řečeno, z které nebyly učiněny konečné závěry. Veliká díla této doby, Proust, Joyce, Lawrence, desítky jiných a celý tento literární proud tu dnes leží jako otevřená otázka. Otázka bez závěrečné odpovědi, drama bez vyřešení. A tak stojíme dnes před celou touto literaturou, před celou touto kulturou – která je stále naší aktuální duchovní realitou. A tak před ní stojí současné umění, zamýšlející se nad svými úkoly, povinnostmi a nad svým smyslem. Nedávno byl kladen na současnou kritiku požadavek, aby ukazovala novému umění jeho velké „tematické úkoly“. Kdybych měl tento požadavek splnit, neváhal bych říci, že prvním úkolem nového umění je nové zvážení této problematiky včerejška a dneška a pokus o vytvoření nových závěrů za jejím otazníkem. Bude nutně třeba stále znovu a znovu vyhlášovat za kulturně reakční všechny tendence, které budou chtít tuto fázi potlačit, zlikvidovat, jednostranně odsoudit a prostě vynechat. Neboť je třeba bránit plnost a ryzost uměleckého zápasu o nalezení nových pozic. Zde se odehrál otřes, na který nelze zapomínat, zde se posunulo jádro světa. Projít znovu touto chaotickou problematikou, pojmout všechnu její šíři a relativitu, znovu ji zaktualizovat a učinit v ní nové a jednoznačné závěry – to je, myslím, konkrétním smyslem moderního umění – a také jeho skutečným základním pocitem.

(1946)